

Alluusiot *Asterix*-sarjan kulttuuri- sidonnaisena käännösongelmana

Kielten ilmaisutapojen erilaisuuden ohella kääntäjät kohtaavat työssään monia kulttuurieroista johtuvia käännösongelmia. Niistä osa vaatii kääntäjältä salapoliisin toimintaa muistuttavaa selvitystyötä. Erilaiset viittaukset oletettuun yhteiseen tietoon eli alluusiot maan historiaan, maantietoon, tapoihin, mytologiaan, taideteoksiin, henkilöhistoriaan, tunnettuihin maisemiin jne. osoittautuvat usein hyvin pulmallisiksi käännettäviksi. Jo pelkkä alluusion erottaminen tekstistä voi olla hankalaa, saati sitten kohteen tunnistus ja siihen liittyvien konnotaatioiden selvittäminen. (Nieminen 1979, 106—107.)

1. *Asterix*-sarjan kulttuurikonteksti

Määriteltäessä kielen tai yksittäisen tekstin kulttuurikontekstia voidaan John Lyonsin tavoin kysyä, millaisia tietoja syntyperäisellä kielenpuhujalla on oltava, jotta hän pystyy ymmärtämään ja tuottamaan kyseisen kielen tekstejä. Pelkkä kommunikatiivinen eli sosiolingvistinen kompetenssi (ks. Hakulinen—Ojanen 1976, 81—82) ei monissa tilanteissa vielä auta selviytymään kieliyhteisölle adekvaatilla tavalla, sillä kielen tarkoituksenmukainen käyttö heijastaa aina myös kulttuurille tyypillisiä ajatuksia, tapoja, reaktioita ja arvoja ja edellyttää tietoja historiasta ja nykypäivän elinympäristöstä. (Lyons 1978, 610—611; ks. myös Newmark 1988, 193.)

Humoristiseksi sarjakuvaksi luokiteltavalle *Asterix*-sarjalle on tyypillistä kulttuurikontekstin monikerroksisuus. Sarjan tapahtumat on sijoitettu ranskalaisten esi-isien gallialaisen kulttuurin aikoihin (n. 50 eKr.). Sarjan tekstittäjä René Goscinny ja piirtäjä Alberto Uderzo ovat ottaneet tarkkaan mallia ranskalaisten historiankirjojen esittämistä kuvauksista (vrt. Lavisse 1911, 28—69). Roomalaisvalloitus antaa oman li-

säsävynsä gallialaiskulttuurille. Jos valloituksen sijasta puhutaankin miehityksestä, on teksti nähtävä toisen maailmansodan aikaiseen saksalaismiehitykseen viittaavana allegoriana. Miehitys voidaan tulkita myös abstraktimmin, sillä *Asterix*-sarjan synnyn taustana on taistelu amerikkalaista massakulttuuria vastaan (Nye 1980, 181). Moniulotteisuutta ei vähennä se, että valtaosa seikkailuista tapahtuu eri puolilla Eurooppaa ja seikkailuja kuvattaessa vieraita kansanheimoja ja niiden elintapoja tarkastellaan gallialais-ranskalaisin silmin.

Sarjan kulttuurikontekstiksi voidaan määritellä koko nykyinen länsi- ja eteläeurooppalainen kulttuuri ranskalaisten näkökulmasta tarkasteltuna ja erityisesti ranskalaisten oma historia esi-isien elämänmuodosta halki vuosisatojen aina nykypäivän ilmiöihin ja ongelmiin asti. Suomentaja joutuu merkitysaineksen välittämistehtävässään väistämättä sen tosiasian eteen, että suomalaislukijoiden tiedot Ranskan historiasta ja nykyelämästä, maisemista, ranskalaisten tavoista jne. ovat suppeammat kuin alkuperäiskielisten albumien lukijoilla.

2. *Asterix*-sarjan alluusiot

Asterix-sarja sisältää runsaasti erilaisia viittauksia oletettuun yhteiseen tietoon. Alluusioiden paljouden syynä on tekijöiden tapa yhdistää samaan tarinaan kaikki mahdolliset esim. Korsikaan liittyvät tutut elementit: macchia-kasvillisuus, voimakkaat juustot, verikosto, siesta, Napoleon, Tino Rossi jne. Alluusioiden funktio tarinassa on humoristinen: alluusiot antavat mahdollisuuden moniin sanaleikkeihin ja anakronismeihin eli eri aikakausien ilmiöiden sijoittamiseen sarjan tapahtumai-kaan. Alkuperäisten elementtien humoristinen muuntelu vaikeuttaa alluusioiden tunnistamista ja kääntämistä.

Toinen alluusioiden kääntämistä vaikeuttava tekijä on tekstin sarjakuvamuoto. Sarjakuvaa voidaan kutsua synteettiseksi kommunikaatiojärjestelmäksi, koska sarjakuvan tekstissä yhdistyvät kuva ja sana. Tekstin kokonaismerkitys muodostuu lukemattomista eri sanomista, jotka saadaan selville analysoimalla näitä kahta elementtiä yksityiskohtaisesti sekä yhdessä että erikseen. (Huhtamo 1983, 9.) Kuvakerrontaa analysoitaessa kiinnitetään huomiota niin yksittäisen kuvan sisältöön kuin kuvien keskinäisiin suhteisiinkin (ks. esim. Knutsson—Jansson 1986, 5—8). Sarjakuvan sanallinen aines taas voidaan jakaa Kalervo Pulkkinen (1981, 32—34) mallin mukaan neljään ryhmään: 1) kertova aines, 2) repliikit (yleensä puhekuplissa), 3) onomatopoeettiset ilmaiset ja 4) detaljitekstit. Kuvan ja sanan suhde vaihtelee jopa sarjakuvavuodittain. Kiinnittävässä suhteessa sanat vahvistavat kuvan merkityksen, mutta

toisiaan tukevassa suhteessa sanoma muodostuu vasta osien yhteisvaikutuksesta (Huhtamo 1983, 9).

Vihje alluusion esiintymisestä voi olla sanallinen, kuvallinen tai molempia. Sanallinen alluusio voi esiintyä repliikissä tai pelkässä detaljitekstissä, esim. kuvakontekstissa näkyvän kyltin tekstissä. Kummassakin on ongelmansa: puhekupla rajaa sanallisen merkitysaineksen määrän, mikä vähentää ainakin selittelevien käännosvastineiden käyttöä, ja kuvakontekstissa esiintyvää tekstiä muunneltaessa täytyy ensin alkupeäinen teksti poistaa maalaamalla. Outoa kuvallista alluusiota ei voi kuvakontekstissa muuttaa omalle kulttuurille tutummaksi vastineeksi. Sanan ja kuvan synteettisyyden vuoksi kuvakonteksti rajoittaa myös sanallisen aineksen sisällön muuntelua.

Asterix-sarjan alluusioiden voidaan jaotella neljään ryhmään. Valittujen esimerkkien yhteydessä vertaan suomentajien (Outi Wallin ja Jorma Kaparin) valitsemia käännosvastineita eli ekvivalentteja lähtökieliseen tekstiin ja tarkastelen kääntäjien käyttämiä käännostratkaisuja. Esimerkkien perässä esiintyvät lyhenteet osoittavat, mistä *Asterix*-seikkailusta kyseinen lähtökielen ja kohdekielen versio on poimittu. (Lyhyiden vuoksi käytän tästä eteenpäin lähtö- ja kohdekielestä J. C. Catfordin omaksumia lyhenteitä SL- ja TL-kieli; 1980, 20; ks. myös Ingo 1982, 3 ja 143.)

2.1. Sitaatit

Sitaatti eli jostakin muusta kirjallisesta tai suullisesta esityksestä lainattu kohta poikkeaa usein tyylillisesti varsinaisesta tekstistä, joten TL-lukija voi erottaa tekstistä oudonkin SL-kulttuurisidonnaisen sitaatin. Tällainen sitaatti ei kuitenkaan yleensä herätä minkäänlaista konnotaatioita TL-lukijassa. Todellisuudessa sitaatti tarjoaa konnotaatioineen kielikuvan kaltaisen vertailukohdan. *Asterix*-sarjassa vertailusta tulee usein humoristinen, koska sitaatin käyttötilanteesta tavallisesti puuttuu alkuperäisen tilanteen ylevyys.

Antiikin kirjallisuudesta lainatut sitaatit ovat SL-tekstissä lähes poikkeuksetta latinankielisessä asussaan. Kaikkein tunnetuimpina sitaatteina ne kuuluvat latinankielisiinäkin ranskalaisten yleissivistykseen, ja merkityksen voi tarvittaessa tarkistaa ranskalaisista tietosanakirjoista.

Ranskalaisille merkitykseltään usein transparentit latinankieliset sitaatit ovat suomalaislukijalle valtaosaltaan outoja. Suomentaja on päättynyt tilanteen mukaan hyvin erilaisiin käännostratkaisuihin. Toisinaan sitaatti on hämäryydestään huolimatta jätetty latinankieliseksi (ALPP,

23; VETO, 7), toisinaan suomentaja on lisännyt sitaatin käännöksen alaviitteeksi (MERIM, 13; HISP, 6). Outo sanonta on saatettu myös vaihtaa tutumpaan:

- *Sol lucet omnibus, comme on dit chez nous . . .*
(‘Aurinko paistaa kaikille’)
- *Vaikeuksien kautta voittoon*, niin kuin meillä päin sanotaan . . .
(lat. *Per aspera ad astra*) (NORM, 34)

Sitaatti on suomennettu vain siinä tapauksessa, että se on tuttuutensa vuoksi edelleen tunnistettavissa sitaatiksi (myös HISP, 15):

- *Alea jacta est, comme je dis toujours!*
- *Arpa on heitetty*, niin kuin minulla on tapana sanoa. (LEG, 42)

Suomentajan kannalta ongelmallisin on sanaleikiksi muunnettu sitaatti. Koska seuraava sanaleikki on sidoksissa SL-kielenä olevaan ranskaan, on käännöksessä luovuttu kohdan humoristisuudesta ja valittu tilalle niin sanalliseen kuin kuvalliseenkin tekstiyhteyteen sopiva neutraali käännösvastine:

- Les Gaulois sont *venus*. Ils ont *vu* et ils ont *emporté* Caligula Minus. (‘Gallialaiset *tulivat*. He *näkivät* ja *veivät* mukanaan Caligula Minuksen’; huom. *emporter* ‘voittaa’ tai ‘viedä mukanaan’)
- Gallialaiset tulivat ja veivät Caligula Minuksen. (GALL, 14)

Tilanteen tarjoutuessa suomentaja on käyttänyt kompensatiomahdollisuuden hyväkseen muodostamalla ylimääräisen homonyymisen sanaleikin:

- Le sport c’est la santé qu’ils disaient! . . .
- Mens sana in corpore *sano*, qui’ils disaient! . . .
(*ils disaient* ‘he sanoivat’)
- Urheilu pitää terveenä, *sano!*
- Mens sana in corpore *sano, sano!* (OLYMP, 40)

Ranskankieliset sitaatit on aina suomennettu. Sitaatin erottaminen ja tunnistaminen vaatii suomalaiselta lukijalta ranskalaisen kulttuurin tuntemusta:

- Du haut de ces pyramides, Obélix, vingt siècles nous contemplent!
- Obelix! Kaksikymmentä vuosisataa katselee meitä noiden pyramidien huipulta! (KLEOP, 23)

Napoleonin kerrotaan sanoneen näin sotilailleen Egyptissä ennen pyramidien luona käytyä taistelua; vuosisatojen määrä alkuperäisessä sitaatissa vain on neljäkymmentä (LLS). Silloin kun SL-sitaatti muunnellussa muodossaan suomennettuna vaikuttaisi hullunkuriselta, kääntäjä on

luopunut sitaatista ja sanaleikistä ja tyytynyt tilanteeseen sopivaan käännösvastineeseen:

- La garde se rend et ne meurt pas.
(’Kaarti antautuu eikä kuole’)
- Roomalaiset antautuvat. (KORS, 43)

Alkuperäistä sitaattia, joka sananmukaisesti kuuluu ’Kaarti kuolee, mutta ei antaudu’, on väitetty ranskalaisen kenraalin sanoiksi Waterloon taistelussa englantilaisten kehotettua häntä antautumaan (LLS).

Loput sitaateista tulevat SL-kulttuurin ulkopuolelta ja ovat alkuperältään englanninkielisiä mutta yleensä tunnettuja myös meillä:

- Hmm . . . il y a quelque chose de pourri dans mon royaume . . .
- Hmmm . . . valtakunnassani än jätakin mätää . . . (MERIM, 45)

Viikingeistä kertovassa seikkailussa tekijät ovat turvautuneet Shakespearen *Hamlet*-näytelmään: ”Something is rotten in the state of Denmark” on ystävän lausahdus Hamletin päätettyä lähteä haamun matkaan (LLS). Sarjakuvassa pohdiskelija on pääkalloa kädessään pitelevä viikinkipäällikkö, joten myös kuva antaa vihjeen alluusion mahdollisuudesta.

Suomentajan kannalta viimeksi mainittu sitaattiryhmä on ongelmattomin, sillä SL-tekstin on voinut suomentaa sellaisenaan sanaleikkineen kaikkineen, ja tilannesidonnaisuutensa ansiosta sitaatit ovat outoinakin ymmärrettäviä tekstiyhteydessään eikä tarinan etenemiseen muodostu häiritseviä katkoksia.

2.2. Alluusiot eri taidelajeihin

Sitaattien joukossa on jo esimerkkejä tekijöiden viittauksista länsimaiseen kirjallisuuteen. Kaikki kirjallisuusalluusiot eivät kuitenkaan ole suoria lainauksia tekstistä. Alluusio Cervantesin *Don Quijote* -romaaniiin on tunnistettavissa ensin kuvakontekstin mutta myöhemmin myös repliikkien perusteella:

- Des moulins? À l’attaque!
- Eh! Homme! Voilà que ça le reprend! Attendez-moi!
- Tuulimyllyjä? Hyökätään!
- Eh! Nyt se alkaa taas! Odota minua! (HISP, 32)

Alluusion erottaminen riippuu lukijasta. Suomentaja on tehnyt pari kulttuurisidonnaista muutosta alkuperäiseen merkitysainekseen. Ranskalaisille tyypillinen stereotypia on osoittaa puhujan espanjalaisuutta käyttämällä tekstissä *hombre*-huudahdusta sen ranskankielisessä muodossa *homme*. Suomentaja on poistanut huudahduksen ja muuttanut

alkuperäisen teitittelyn sinutteluksi. Syitä muutokseen voi olla useitakin: teitittely on suomen kielessä harvinaisempaa kuin ranskassa, ja sinuttelu voi myös korostaa kyseisten henkilöhahmojen yhteenkuuluvuutta.

Ranskalaiseen kirjallisuuteen liittyvä alluusio jää kulttuurisidonnaisuutensa vuoksi suomalaisilta lukijoilta helposti täysin tunnistamatta: seikkailu *Asterix ja ennustaja* muistuttaa sekä ranskalaiselta nimeltään (*Le devin*) että tapahtumien kulultaan Jean-Jacques Rousseau'n näytelmää *Le Devin du Village* 'Kylän ennustaja' (Stoll 1978, 147).

Sarjakuvan kerrontatekniikalla on paljon yhteistä elokuvan kanssa, mutta *Asterix*-sarjassa viittaukset elokuvaan ovat melko vähäisiä. *Asterix ja alppikukka* -seikkailusta (1970) löytyy alluusio Federico Fellinin elokuvaan *Satyricon* (1969), jonka käsikirjoituksen pohjana on Petroniuksen samanniminen teos kuuluisine Trimalkion pitoineen. Alluusio on tunnistettavissa kuvakontekstista, mutta myös repliikeistä löytyy pieni vihje:

- *C'est Fellinus, le traiteur romain qui organise mes orgies.*
- Minun orgiani järjestää roomalainen ravintoloitsija *Fellinius*. (ALPP, 7)

Suomentaja on helpottanut tunnistusta muuttamalla nimeä osoittelevammaksi.

Asterix ja Kleopatra -albumin (1965) naispuolinen päähenkilö muistuttaa ulkonäöltään Elisabeth Tayloria, joka näytteli Egyptin kuningattarta Joseph Mankiewiczin elokuvassa *Cleopatra* (1962). Viittauksia esikuvaan löytyy albumista muitakin. Alkuperäistekstissä puhutaan "dubatusista" versiosta, mutta suomentaja on kääntänyt kohdan selittelevästi suomenkieliseksi jälkiäänitykseksi. Elokuvien ja TV-ohjelmien jälkiäänitys on yleinen tapa Ranskassa toisin kuin meillä.

Asterix lyö vetoa -seikkailun kohtaus massilialaisessa tavernassa on suomalaisille lukijoille outo alluusio, joten suomentaja on selventänyt alaviitteellä kohdan alkuperää:

- * Tämä kohtaus viittaa Marcel Pagnolin tunnettuihin marseililaisnäytelmiin Marius—Fanny—César. (Suom. huom.) (VETO, 31)

Useille SL-lukijoille alluusio on vieläkin tarkkarajaisempi. Kuvakontekstissa esiintyvä kapakanpitäjä muistuttaa nimittäin Jules Muraire -nimistä näyttelijää, joka esitti Césarin roolia Pagnolin itsensä ohjaamassa *César*-nimisessä elokuvassa (1936). Kuva tiskin takana seisovasta Césarista on suora kuvasitaatti samaisesta elokuvasta. (Albes 1987, 62—63.)

Asterix-sarjassa vilahtaa myös hahmoja, jotka ovat tuttuja *Asterixin* kanssa suosioista kilpailleista sarjakuvista. *Asterix Belgiassa* -seikkailussa viitataan belgialaisen Hergén kuvittamaan ja tekstittämään *Tintti-*

sarjaan. Sanallinen ja kuvallinen viittaus etsiväpari *Dupont ja Dupond* on selvä kaikille *Tintti*-sarjaa lukeneille (BELG, 31).

Suomalaislukijoille edellistä selvästi hämäämpi sarjakuva-alluusio liittyy merirosvoepisodeihin, jotka toistuvat neljäntenä ilmestyneestä *Asterix gladiaattorina* -albumista alkaen. Merirosvot, joilla ei ole nimiä *Asterixissa*, ovat kaikki tunnistettavissa *Pilote*-sarjakuvalehdessä ilmestyneen *Barbe-Rouge*-sarjan henkilöiksi: kapteeni on legendaarisen turkkilaismerirosvon kaima *Barbe-Rouge* (*Punaparta* eli *Barbarossa*), keppiin nojaileva latinankielisiä sitaatteja viljelevä vanhus on nimeltään *Triple-Patte* ('Kolmijalkainen'), ranskaa huonosti ääntävä neekeri on puolestaan *Baba*, ja yhden ainoan kerran esiintyy neljäntenä kapteenin ottolapsi *Eric*, nyt vain *Erix*-nimisenä (Albes, 1987, 84). Merirosvot häviävät toistuvasti gallialaisille maailman merillä, mikä voidaan tulkita allgoriaksi sarjakuvien keskinäisestä kilvoittelusta.

Hyvin humoristisia alluusioita ovat erilaisten tuttujen veistosten ja maalausten sijoittamiset osaksi kuvakontekstia. Joskus sarjan tekijät ovat itse paljastaneet alluusion kohteen albumin alkulehdellä:

Miellyttävästä yhteistyöstä haluamme kiittää kollegojamme Victor Hugota tekstin ja Pieter Brueghel vanhempaa kuvituksen osalta.
(BELG)

Kyseisen albumin sivulta 47 on tunnistettavissa uusista henkilöihahmoistaan huolimatta Brueghelin maalaus *Maalaishäät* (*The Wedding feast*, 1566—69), ja kansikuva on saanut vaikutteita teoksesta *Maalaistanssit* (*The Peasant Dance*, 1565—67) (ks. Bovi 1980, 38—39).

Myös Rembrantin kuuluisaan *Tohtori Tulpin anatomialuento* -maalaukseen liittyvässä kuvasitaatissa alkuperäiset henkilöihahmot on korvattu gallialaisilla (ENN, 10). Tarkkaavainen lukija tunnistaa alluusion kuvan asetelmallisuudesta, kalaa leikkaussaksilla avaavasta ennustajasta ja lukijaan katsovasta Asterixista, joka muistuttaa maalauksessa taidemaalariin katsovaa henkilöä.

Suomalaislukijoille vaikeampi tunnistettava on Louvressa sijaitsevaan Géricault'n *Le Radeau de la Méduse* ('Medusan lautta') -maalaukseen liittyvä alluusio (LEG, 35). *Medusa* on yksi kreikkalaisen mytologian gorgohirviöistä, ja samanniminen oli fregatti, jonka haaksirikko aikanaan antoi Géricault'lle maalaukseen aiheen (SL, 211). Kuvaan on lisätty puhekupla tekstinään "Je suis médusé!" 'Minä olen jähmettynyt kauhusta', joka on suomennettu tilannekontekstiin sopivalla vastineella "Minä olen merisairas". Ranskalainen kielikuva *medusa*-sanoineen helpottaa SL-lukijoita tutun taulun tunnistamisessa, sen sijaan TL-lukija voi epäillä alluusiota vain kuvan poseeraavan luonteen vuoksi.

Asterix ja Caesarin laakeriseppäle -seikkailussa myytävänä oleva orja poseeraa kuuluisan veistoksen asennoissa (s. 16). Joukosta voi tunnis-

taa mm. tunnetuimman ranskalaisen kuvanveistäjän Rodinin *Ajattelija*-patsaan, hellenistisen *Laokoon*-ryhmän keskushahmon ja helleenisen *Kiekonheittäjä*-patsaan. Kohdan humoristisuuden ymmärtämiseksi riittää yhdenkin hahmon tunnistus tai yleinen oivallus veistosten jäljittelemisestä.

Asterix ja Kleopatra -seikkailussa esiintyy sanaan ja kuvaan perustuva alluusio veistokseen *Le scribe accroupi* ('kantapäällään istuva kirjuri'):

- C'est une bonne situation ça, *scribe*?
(‘Onko kirjurin virka/asento hyvä/mukava?’)
- Oh, c'est une situation assise . . . *accroupie* plutôt.
- Miten kirjuri työskentelee?
- Istuallaan tai pikemminkin kyykyssä. (KLEOP, 12)

Suomennoksessa repliikit eivät vaikuta yhtä motivoituneilta kuin alkutekstissä, jossa kirjuri tulkitsee hänelle esitetyn monitulkintaisen kysymyksen asentoaan eikä virka-asemaansa koskevaksi. Samalla tulee esiin alluusion sanallisen vihjeen jälkimmäinen osa. Koska kysymyksen monitulkintaisuutta on mahdotonta säilyttää käännöksessä ja Louvren taidemuseon egyptiläisiin kokoelmiin kuuluva patsas on kuvavihjeestäkin huolimatta suomalaisille lukijoille outo, häviää kohdan sanaleikki- ja alluusiotaso käännöksestä täysin.

Alluusioiden kohteen outous ja vihjeiden kytkeytyminen sanaleikkiin on ongelmana myös *Asterix olympialaisissa* -seikkailun suomentamisessa. SL-tekstissä on useita perättäisiä viittauksia Louvren tunnetuimpiin taideteoksiin (OLYMP, 38). Suomentaja ei ole halunnut luopua kokonaan kohdan humoristisuudesta, vaan hän on korvannut kahta lukuun ottamatta alkuperäisallusiot TL-lukijoille tutuilla alluusioilla:

- . . . urheilijat marssivat stadionille. Ensimmäisenä on *Lakonian tyy-ni joukkue*, maratonilaiset tulevat juosten, *Salamiin edustajat mustustelevat makkaraa* . . .
- . . . *delfoilaiset hymyilevät oraakkelimaisesti, Korintin joukkueen johtajalla on rusina huulella*, spartalaiset saapuvat paljain ja-loin . . . (OLYMP, 38)

E. A. Nidan kehittämässä dynaamisessa käännösperiaatteessa luovutaan muodon yhtäläisyyden vaatimuksesta ja annetaan etusija merkitykselle, mikä tähtää SL- ja TL-lukijoiden reaktioiden samankaltaisuuteen (ks. esim. Nida 1975, 33). Edellä esitetty suomennosesimerkki, jonka ratkaisua voidaan kutsua kulttuurivastineiden käytöksi, edustaa tätä käännösperiaatetta. Jotta kohta olisi SL- ja TL-tekstissä funktionaalisesti samanarvoinen, täytyy tekstin humoristisuus säilyttää. Näin käännösvastineeksi voidaan valita mikä tahansa kreikkalainen paikannimi, johon voidaan TL-kulttuurissa liittää jokin nimeen automaattisesti yhdistyvä asia tai ominaisuus.

2.3. Laulualluusiot

Laulut ovat tärkeä tekstiaines *Asterix*-sarjassa, sillä vain neljästä seikkailusta ne puuttuvat kokonaan. Alkuperäisten laulujen usein tapahtuva burleski muuntelu, joko ”antikisoiden” tai muuten sanoja muutellen, on osoitus laulujen humoristisesta tehtävästä kerronnan kulussa. Tiettyjen äänneiden venyttäminen tai tekstauksen kirjainkoon vaihtelu ovat graafisia keinoja, joilla voidaan ilmaista mm. laulajan innokkuutta tai äänenvoimakkuutta. Myös liioittelun rajat tuntuvat olevan kulttuurisidonnaisia, sillä suomennoksissa dramaattisia venytyksiä on yleensä lyhennetty (HISP, 36; OBEL, 11).

Sarjakuvassa laulusta näkyy tekstissä vain katkelma. Laulutekstin lyhyys vaikeuttaa alluusion kohteen tunnistamista, mikä taas on välttämätöntä relevanttien konnotaatioiden selvittämiseksi. Toisaalta lyhyys voi helpottaa ekvivalentin löytämistä, koska riittää että yksikin osa TL-laulusta sopii tilannekontekstiin. Laulujen sanat nimittäin liittyvät useimmiten jollakin tavoin esittämistilanteeseen. Seuraava esimerkki osoittaa, että ekvivalentin valinta voi perustua jo yhteenkin yhteiseen merkitykseltään läheiseen sanaan:

- Ils ont *des casques* ailés, vive les Celtes . . .
(’Heillä on linnusiivin koristellut kypärät, eläköön keltit . . .’)
- Oli keltillä kylän suurin *kypärä* . . . (GLAD, 6)

Alluusio tunnettuun bretagnelaiseen lauluun *Ils ont des chapeaux ronds, vive les Bretons* on saanut käännösvastineekseen suomalaisille tutun *Tulta päin* -laulun. Saman SL-laulun esiintyessä toisessa albumissa juomalauluksi muunnettuna suomentaja on luopunut kokonaan sanojen yhdenmukaisuudesta:

- Ils ont des tonneaux ronds, vive la Bretagne . . .
(’Heillä on täydet tynnyrit, eläköön Britannia . . .’)
- Siellä selvää miestä milloinkaan ei näy. (BRIT, 26)

Kansainväliset laulut, joilla on vakiintunut suomenkielinen sanoitus, ovat suomentajan kannalta helppoja käännettäviä. Kahdesti esiintyvän onnittelulaulun *Paljon onnea vaan* (MERIM, 14; OBEL, 11) ranskankieliset sanat on korvattu suomenkielisillä sanoilla. Ongelmattomalta tuntuu myös tiettyihin kansoihin liitettävien laulutyylien kääntäminen (esim. jodlaus tai flamencon sydäntäsärkevän *cante jondo* -laulun matkiminen ALPPIK, 37; HISP, 35) kenties siksi, että niihin liittyvät stereotyyptiat ovat yhtäläisiä SL- ja TL-kulttuureissa.

Valtaosa *Asterix*-sarjan lauluista on kuitenkin puhtaasti SL-kulttuurisidonnaisia. Kun lisäksi ranskalainen laulukulttuuri ei ole meillä kovin

tunnettua, suomentajilla on puute lauluista, joiden konnotaatiot liittyisivät Ranskaan tai ranskalaisuuteen. Seuraavassa on kuitenkin esimerkki siitä, kuinka meille oudon laulun käänkösvastineena on käytetty alluusiota tutumpaan ranskalaiseen lauluun:

- Menhirmotant, mais oui Madame . . . (*menhir* 'hiidenkivi')
- Kun saapuu syys ja bardi puiston . . . (GLAD, 37)

Koominen versio Maurice Chevalier'n chansonista *Gars de Ménilmontant* on korvattu *Kuolleet lehdet* -laulun muunnoksella.

SL-laulujen skaala ulottuu kansanlauluista iskelmämusiikkiin ja juomalauluista marssisäveliin. Sama pätee käänkösvastineisiin. Laululaji on saattanut muuttua käänköksessä:

- Il y a des menhirs sur toutes les voies . . . *sur toutes les voies il y a des menhirs!* . . .
(‘Kaikilla teillä on hiidenkiviä!’; alkuperäislaulussa: — — kiviä)
- Hiidenkivet ei *mittään* . . . Gallialaiset ei *mittään!* . . . (BELG, 6)

Marssilaulu on saanut vastineekseen nykyiskelmän, joka heijastaa itse asiassa SL-laulua osuvammin kuvakontekstin paljastamaa roomalaisten kasvoilta heijastuvaa tyytyväisyyttä.

Vaikka laululaji olisikin pysynyt samana, voi käänkösvastine erota alkuperäisestä laulusta sävyltään. Niinpä juomisen nautintoa korostava juomalaulu *Boire un petit coup c'est agreable* on saanut vastineekseen Tapio Rautavaaran synkeämpisävyisen laulelman *Tuoppini jäljet mä tunnen* (GOOT, 27).

Dynaamisen käänkösperiaatteen valinnee kääntäjän tavoite on herättää alkuperäinen reaktio myös TL-lukijassa. Käänkösvastineen valinnassa kiinnitetään huomio laulun herättämiin konnotaatioihin ja laulun sopivuuteen tilannekontekstiin. Seuraavaksi on esimerkki kulttuurivastineesta, joka sopii tilanteeseen jopa SL-laulua paremmin:

- Ô matrone bleu ô matrone bleu!
(alluusio lauluun *Oh mamy blue*)
- Olen nähnyt Helgax-neidin kylvyssä . . . (ENN, 33)

Kuin suomalaislaulun sanoista vihjeen saaneena hypää yksi yllirasittuneista kuuntelijoista seuraavassa ruudussa rantakalliolta mereen. Ekvi-valentin koomisuutta lisää bardin ja M. A. Nummisen lauluäänten vertautuminen toisiinsa monien suomalaislukijoiden mielissä.

Käänkösratkaisujen joukossa esiintyy suoria SL-laulujen sanojen käänköksiä vain hyvin vähän. Vailla alkuperäisiä konnotaatioitaan ne täyttäisivätkin tehtävänsä sarjakuvan kerronnassa vain osittain.

2.4. Historiaan ja nykyisyyteen liittyvät alluusiot

Osa historiallisista alluusioista liittyy sitaatteihin, osa esiintyy muuten tekstissä. Monet historiallisista alluusioista liittyvät Julius Caesariin, koska hän on yksi sarjan henkilöahmoista. Caesarin kuolemaan johtanut salaliitto on suosittu alluusion kohde (ENN, 9; GLAD, 38). Muita sarjassa mainittuja todellisia henkilöitä ovat gallipäällikkö Vercingétorix (GALL, 5) ja Egyptin kuningatar Kleopatra, jonka yhteyteen on sijoitettu myös alluusio Kleopatrasta ja Antoniuksesta kerrottuun tarinaan:

- Pouah! J'ai horreur du *vinaigre trop perlé!*
- Yäh! Inhoan liian *helmeilevää etikkaa.* (KLEOP, 11)

Kleopatran kerrotaan tarjonneen Antoniukselle juoman, jossa oli etikkaan liuotettu kallisarvoinen helmi. Kyseessä oli kilpa siitä, kumpi tarjoaa kalliimman päivällisen (Estlander—Hietakari 1984, 261). Edellisen kaltaiset historialliset alluusiot on sijoitettu osaksi tarinan juonta, joten alluusion tunnistus riippuu täysin kunkin lukijan historiantiedoista. Kääntäjälle syntyy ongelmia vasta sitten, kun alluusion liittyy jokin sanaleikki. Seuraavassa homonymisen sanaleikin sisältävässä SL-lauseessa kääntäjä on luopunut historiallisesta alluusioista ja valinnut käännösvastineeksi kuvan esittämään tilannekontekstiin sopivan merkityksen:

- Que fait César?
- *Il affranchit le rubicond.* ('Hän armahti punapään'; vrt. *Il a franchi le Rubicon* 'Hän ylitti Rubicon-virran')
- Mitä Caesar tekee?
- Armahtaa tuon punaparran. (HISP, 22)

Kahden ruudun mittainen kohtaaminen saattaa tuntua TL-lukijasta irralliselta, koska vain SL-sanaleikki alluusion motivoi kohtauksen osaksi tarinaa, jonka perimmäinen tavoite on aina humoristisen vaikutelman tuottaminen.

Historialliset alluusiot liittyvät sopivan tilaisuuden tullen antiikin ohella muuhunkin eurooppalaiseen historiaan ja erityisesti Ranskan omaan historiaan. Viittauksia on niin 800-luvun normannivalloittajiin kuin toisen maailmansodan ratkaisevaan käännteeseen Normandian maihinnousuun (NORM). Myös viittaus vastarintaliikkeen johtajiin kuuluneeseen Jean Mouliniin on ranskalaislukijoille selvä (VETO, 26). Valtaosa SL-kulttuurisidonnaisista alluusioista liittyy Napoleoniin. Suomalaislukijoidenkin on helppo tunnistaa jotkin niistä, mutta sanaleikkien vuoksi monista SL-alluusioista on täytynyt käännettäessä luopua. Näin syntyneet TL-replikit eivät aina tunnu kovin luontevilta:

- C'est qu'il est célèbre chez nous, *le sommeil d'Osterlix*. ('Osterlixin uni [*soleil* 'aurinko'] on kuuluisa meillä päin')
- *Austerlixin unta* juhlietaan nimittäin meillä päin. (KORS, 38)

Korsikalaispäällikön nimi viittaa Napoleonin kuuluisimpaan voittoon, ja suomentaja on nimen muotoa muuttamalla selvittänyt vihjettä. Puhuminen unesta viittaa seikkaan, jonka vuoksi Napoleonin sanotaan kärsineen tappion Waterloossa. SL-lause viittaa Austerlitzin voitokkaaseen taisteluun myös vihjaamalla sen symboliin aurinkoon, joka tulee ranskalaislukijalle mieleen sanojen *sommeil* ja *soleil* äänteellisen läheisyyden vuoksi.

Vain Lyonin postintuojan murhaan (1796) liittyvän alluusion yhteydessä on suomentaja alaviitteellä selvittänyt TL-lukijoille outoa historiallista viittausta (VETO, 24).

Sarjassa esiintyvät stereotyyppiset käsitykset eri kansallisuuksista ovat usein niin yleisiä, että suomalainenkin lukija tunnistaa ne helposti. Niinpä sveitsiläisten esi-isät on esitetty siivousintoilijoina (ALPP, 19) ja britit ikuisesti tyyninä (BRIT, 21 ja 32), mutta löytyypä ranskalaisten vähäisestä peseytymisinnostakin itseironinen vihjaus (OLYMP, 10). Suomalaisille oudompia ovat eräät ranskalaiskulttuuriin liittyvät seikat, kuten normannien nykyisten jälkeläisten eli normandialaisten päättämättömyys (VETO, 11). Outoja stereotypioita ei ole suomennettaessa pyritty selittelemään.

Asterix-sarjan humoristisuutta lisää ranskalaisten arkielämästä tutujen ilmiöiden ja asioiden sirottelu osaksi tekstiä. Tekstistä voi tunnistaa vaikkapa tutun julkisuuden henkilön (PATA, 29), Pigier'n kirjeopiston mainoslauseen (KLEOP, 12), kouluajoilta tutun ortografiasäännön (KLEOP, 41), viittauksen Montmartren kupeessa sijaitsevaan Pariisiin ainoaan viinitarhaan (LAAK, 8), viittauksen Pariisista Etelä-Ranskaan johtavaan valtatiehen (VETO, 28) tai kuva-alluusion moottoritien ylle rakennettuun ruokabaariin (HELV, 18). Valtaosa tästä "laina-aineksesta" jää TL-lukijalta tunnistamatta. Kulttuurivastineiden käyttö on yksi keino alkuperäisen humoristisuuden säilyttämiseksi, mutta se on mahdollista vain harvoin. Seuraavassa esimerkkihodassa SL-teksti paljastaa, että areenajuhlan vetäjän nimi on Guilus. SL-lukijoille on selvää, että alluusion kohteena on ranskalainen TV-juontaja Guy Lux:

- Merci . . . Nous allons désigner l'heureux gagnant d'une des cénacula du domaine des dieux . . .
- *Sillä lailla!* . . . Ja nyt . . . cérémonie protocolaire . . . ratkaisemme onnellisen voittajan joka saa yhden jumaltenrannan asunnon. (JUMALT, 30)

Suomennoksessa juontaja on jätetty nimettömäksi, mutta ”sillä lailla!”-sanonta paljastaa alluusion kohteeksi oman kulttuurivastineemme Niilo Tarvajärven.

Kulttuurivastineiden käyttö on luonnollisesti mahdotonta silloin, kun alluusio perustuu kuvaan. Sarjan kuva-aineksesta löytyy alluusioita ranskalaisille tuttuihin maisemiin, mm. Étretat’n meren syövyttämä äkikijyrkkä rantakallio on SL-lukijoiden helppo tunnistaa (NORM, 37). Jotkin henkilöhahmojen karrikoidut kasvojen piirteet samoin kuin eräät tilannekuvat noudattavat tarkkaan 1800-luvun poliittisten pilapiirrosten mallia (Stoll 1978, 120—122). Vain turvautumalla alaviitteeseen kääntäjä voi taata, että myös TL-lukija tunnistaa tämäntyyppiset kuvasitaatit.

3. *Asterix-sarjan alluusioiden suomennettavuus*

Tarkastelu osoittaa sarjan sisältävän paljon keskivertoranskalaiselle tuttua laina-ainesta, josta suomennettaessa osa jää kääntymättä tai tunnistamatta. Hankalimpia käännettäviä joka alluusiotyypissä ovat humoristiset SL-kulttuurisidonnaiset alluusiot: muunnellut ranskalaiset sitaatit, sanaleikkiin kietoutuneet viittaukset Louvren taideteoksiin tai Ranskan historiaan, ranskalaiset laulut (varsinkin jos konnotaatiot ovat epäselviä), viittaukset ranskalaisten arkielämän ilmiöihin jne.

Kääntäjillä on monia keinoja alluusioiden suomentamisessa: mm. kulttuurivastineen tai alaviitteen käyttö, selittelevä käännös, SL-tekstin sanasanainen käännös, josta alluusio paljastuu, mikäli kohde on tuttu, tilannekontekstiin sopiva mutta kohdekielellä alluusioton käännös, menetetyt sanaleikit tai alluusion kompensointi tilaisuuden tullen.

Oudon alluusion kohdalla TL-lukija saattaa huomata tarinan kulusa pienen pysähdyksen tai epäloogisuuden. Kuva-alluusiota voi aavistella kuvan asetelmallisuudesta tai tarkkuudesta sekä henkilöhahmojen piirteiden liioittelusta.

Vaikka sarjakuvamuoto asettaakin omia rajoituksiaan vastineiden valinnalle, se toisaalta antaa myös vapauksia. Erittäin onnistuneilta käännösratkaisuilta tässä ranskalaisuutta tiheässä sarjassa tuntuvatkin reilusti suomalaiset kulttuurivastineet konnotaatioineen. Jossain muussa tekstityypissä dynaamisen käännösperiaatteen suosima kulttuurivastineiden käyttö tai kompensoitioon turvautuminen voisi tuntua jopa tyylikoltalta. Tosiasiaksi jää, että suomalaislukijat saavat *Asterix*-sarjan suomennosten nautittavuudesta usein kiittää suomentajien omaa mielikuvitusta.

LÄHTEET

Aineslähteet

- ALPP = *Astérix chez les Helvètes* (1970) Dargaud. Paris 1970.
Asterix ja alppikukka. Suom. Outi Walli. Sanoma osakeyhtiö. (3. p.) Helsinki 1979.
- BELG = *Astérix chez les Belges*. (1979) Dargaud. Paris 1982.
Asterix Belgiassa. Suom. Jorma Kapari. Helsinki 1979.
- BRIT = *Astérix chez les Bretons*. (1966) Dargaud. Paris 1983.
Asterix Britanniassa. Suom. Jorma Kapari. (2. p.) Helsinki 1974.
- ENN = *De Levin*. (1972) Dargaud. Paris 1985.
Asterix ja ennustaja. Suom. Jorma Kapari. Helsinki 1975.
- GALL = *Astérix le Gaulois*. (1961) Dargaud. Paris 1982.
Asterix gallialainen. Suom. Outi Walli. Helsinki 1974.
- GLAD = *Astérix gladiateur*. (1964) Dargaud. Paris 1982.
Asterix gladiaattorina. Suom. Jorma Kapari. (2. p.) Helsinki 1972.
- GOOT = *Astérix et les Goths*. (1963) Dargaud. Paris 1979.
Asterix ja gootit. Suom. Jorma Kapari. (3. p.) Helsinki 1972.
- HISP = *Astérix en Hispanie*. (1969) Dargaud. Paris 1984.
Asterix Hispaniassa. Suom. Outi Walli. (4. p.) Helsinki 1976.
- JUMALT = *Le domaine des dieux*. Dargaud. Paris 1971.
Jumaltenrannan nousu ja tuho. Suom. Jorma Kapari. Helsinki 1972.
- KLEOP = *Astérix et Cléopâtre*. (1965) Dargaud. Paris 1983.
Asterix ja Kleopatra. Suom. Outi Walli. (4. p.) Helsinki 1974.
- KORS = *Astérix en Corse*. (1973) Dargaud. Paris 1974.
Asterix Korsikassa. Suom. Outi Walli. Helsinki 1975.
- LAAK = *Les lauriers de César*. (1972) Dargaud. Paris 1985.
Asterix ja Caesarin laakeriseppäle. Suom. Jorma Kapari. Helsinki 1973.
- LEG = *Astérix légionnaire*. Dargaud. Paris 1967.
Asterix legioonalaisena. Suom. Jorma Kapari. (3. p.) Helsinki 1976.
- MERIM = *La grande traversée*. (1975) Dargaud. Paris 1984.
Asterix ja suuri merimatka. Suom. Outi Walli. Helsinki 1976.
- NORM = *Astérix et les Normands*. (1967) Dargaud. Paris 1982.
Asterix ja normannien maihinnousu. Suom. Jorma Kapari. (4. p.) Helsinki 1976.
- OBEL = *Obélix et compagnie*. (1976) Dargaud. Paris 1985.
Obelix ja kumpp. Suom. Jorma Kapari. Helsinki 1977.
- OLYMP = *Astérix aux jeux olympiques*. (1968) Dargaud. Paris 1979.
Asterix olympialaisissa. Suom. Outi Walli. Helsinki 1974.
- PATA = *Astérix et le chaudron*. (1969) Dargaud. Paris 1984.
Asterix ja rahapata. Suom. Jorma Kapari. (4. p.) Helsinki 1977.
- VETO = *Le tour de Gaule d'Astérix*. (1965) Dargaud. Paris 1984.
Asterix lyö vetoa. Suom. Outi Walli. Helsinki 1973.

Muu kirjallisuus

- ALBES, WOLF-DIETRICH 1987: *Studenblätter Asterix "Le tour de Gaule d'Astérix" "Astérix en Corse"*. 1. Aufl. Stuttgart.
- BOVI, ARTURO 1980: *Brueghel*. Transl. Pearl Sanders. London.
- CATFORD, J. C. 1969: *A Linguistic Theory of Translation*. London.
- ESTLANDER, B.—HIETAKARI, EERO 1948: *Jokamiehen maailmanhistoria*. 3. painos. Porvoo.
- HAKULINEN, AULI—OJANEN, JUSSI 1976: *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä*. Forssa.
- HUHTAMO, ERKKI 1983: Semiotiikkaa sarjakuvassa. *Sarjainfo* 3. Suomen Sarjakuvaseura ry. Helsinki.
- INGO, RUNE 1982: *Kääntämisen teoriaa ja sen sovellusta*. Turku.
- KNUTSSON, MAGNUS—JANSSON, ULF 1986: Seriens formspråk. *Serier* (Kulturhuset 16. 5.—2. 11. 1986). Hyvinkää.
- LAVISSE, ERNEST 1911: *Histoire de France illustrée*. Tome I—deuxième partie (1:2). Les origines, La Gaule indépendante et la Gaule romaine. Hachette et Compagnie. Paris.
- LLS = *Lentävien lauseiden sanakirja*. Toim. MAUNU SINNEMÄKI. Keuruu 1982.
- LYONS, JOHN 1978: *Semantics 1—2*. Cambridge.
- NEWMARK, PETER 1988: *Textbook of Translation*. New York.
- NIDA, EUGENE A. 1975: *Language Structure and Translation*. California.
- NIEMINEN, PERTTI 1979: Onko historioitsija historiallinen. *Näkökulmia kaunokirjallisuuden kääntämiseen*. Toim. MATTI SAVOLAINEN. Tampere.
- NYE, RUSSEL B. 1980: Death of a Gaulois: René Goscinny and Astérix. *Journal of Popular Culture* 2.
- PULKKINEN, KALERVO 1981: Sarjakuvien kieli. *Sarjainfo* 2. Suomen Sarjakuvaseura ry. Helsinki.
- SL = *Samlungen des Louvre*. Editions L'indispensable. 1983.
- STOLL, ANDRÉ 1978: *Astérix — l'épopée burlesque de la France*. Éditions Complexe. Bruxelles.

RAUNI KASKENVIITA: *Les problèmes culturels dans la traduction en finnois des allusions de la bande dessinée Astérix*

Les allusions ou les renvois du texte à un savoir supposé collectif, c'est à dire, à l'histoire, aux faits récents, aux moeurs, aux paysages ou aux personnes connues, posent des problèmes de traduction car les idées et les expériences des personnes sont liées à leur environnement et à leur culture. John Lyons définit le contexte culturel d'une langue en s'interrogeant sur le savoir qu'un locuteur natif doit avoir pour comprendre et pour créer des textes avec la langue en question.

Le contexte culturel de la bande dessinée *Astérix* est vaste: toute la civilisation occidentale y est examinée du point de vue des Français, point de vue qui rend la traduction difficile. De plus, *Astérix* est une B. D. remplie d'allusions qui rendent possible une multitude de jeux de mots et d'adaptations humoristiques. Ces adaptations compliquent le repérage et la traduction des allusions. L'analyse d'un discours de bande dessinée fait apparaître d'autres problèmes: l'image et les énoncés forment ensemble le signifié total du texte qui combine plusieurs messages simultanés. La synthèse des mots et de l'image limite non seulement la longueur des énoncés traduits mais aussi le contenu. Les allusions d'*Astérix* sont soit littérales, soit dessinées ou les deux à la fois.

Elles se répartissent en quatre groupes: 1. Les citations latines, qui ne sont pas aussi connues en Finlande qu'en France, et les formules célèbres des grands hommes français dont le repérage exige une bonne connaissance de la culture française. Les citations d'origine anglaise sont les plus familières aux lecteurs finlandais. Si la citation a été transformée en jeu de mots, il a souvent fallu écarter la référence. 2. Les allusions aux différents arts renvoient à des oeuvres d'écrivains célèbres, au cinéma, à des bandes dessinées, à la peinture et à la sculpture. Parmi ces allusions artistiques, nombreuses sont celles uniquement basées sur l'image. Si, en outre, la référence culturelle est proprement française, un lecteur finlandais aura de la peine à la repérer. 3. Les allusions aux chansons sont nombreuses. Comme il suffit que le texte de la chanson s'adapte à la situation, le choix de l'équivalence peut être assez libre. Vu la connaissance limitée chez les Finlandais des chansons françaises, les traducteurs ont utilisé des équivalences culturelles avec succès. 4. Les allusions à l'histoire et à l'actualité demandent aux lecteurs finlandais des connaissances sur le passé et sur la vie quotidienne des Français.

Pour rendre les allusions, les traducteurs finlandais ont recours aux solutions suivantes: à l'usage d'une équivalence culturelle ou d'une note; à la traduction paraphrastique ou littérale du texte original et, quand il a fallu abandonner l'allusion, à la traduction libre, adaptée à la situation. Comme indice d'une allusion perdue, le lecteur finlandais peut remarquer une interruption ou un illogisme dans le discours. La nature composée ou la précision de l'image indiquent souvent la présence d'une allusion dessinée.

La méthode de traduction dite dynamique, créée par Eugene A. Nida, souligne l'égalité des réactions des lecteurs. L'étude des traductions en finnois des allusions de la bande dessinée *Astérix* montre que ce principe communicatif donne de bons résultats du moins en ce qui concerne la traduction d'une bande dessinée humoristique. Il est surprenant de constater que les équivalences culturelles avec leurs connotations familières aux Finlandais s'avèrent très humoristiques dans ce contenu français. Le rire semble justifier les moyens.